

DAUN SINDROMLI BOLALARDA NUTQ RIVOJLANISHINING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI.

D.M.Buzrukova

FarDU katta o'qituvchi

D.S.Rahmonova

FarDU talaba

Annotatsiya: Daun sindromli bolalarda nutqning rivojlanishi ontogenezning boshqa yo'nalishlariga nisbatan sezilarli darajada kechikib shakllanadi. Nutq buzilishlarining yetakchi sabablari sifatida mushak gipotoniya, artikulyatsiya apparatining anatomik-funksional xususiyatlari, eshitishdagi nuqsonlar hamda motor nutq buzilishlari ko'rsatiladi. Mazkur maqolada Daun sindromiga ega bolalarning nutq rivojlanishiga xos fonetik-fonematik, leksik-grammatik va kommunikativ xususiyatlar ilmiy-nazariy asosda tahlil qilinadi hamda ularni korreksion qo'llab-quvvatlashning samarali logopedik yondashuvlari yoritiladi.

Kalit so'zlar: Daun sindromi, nutq rivojlanishi, artikulyatsiya, fonologiya, motor nutq buzilishi, maxsus pedagogika, logopediya, korreksiya.

Daun sindromi (21-xromosomaning trisomiyasi) tug'ma genetik sindrom bo'lib, u markaziy asab tizimi, aqliy va jismoniy rivojlanish, shuningdek, nutq va kommunikativ faoliyatning kechikishi bilan xarakterlanadi. Ushbu bolalarda nutq tizimi rivojlanishining o'ziga xos xususiyatlari mavjud bo'lib, ular nafaqat fonetik-fonematik, balki leksik-grammatik va kommunikativ darajalarda ham namoyon bo'ladi. Shu bois logopedik yondashuv bu jarayonda muhim reabilitatsion va ijtimoiy ahamiyat kasb etadi.

Daun sindromiga ega bo'lgan bolalarda nutq faoliyatining shakllanishi murakkab neyropsixologik jarayon bo'lib, u biologik, fiziologik va ijtimoiy omillarning o'zaro ta'siri natijasida kechadi. Ushbu bolalarda nutq tizimi kechikib rivojlanadi, ko'p hollarda passiv lug'at faol lug'atdan ancha keng bo'ladi, ya'ni ular so'zlarni tushunadi, biroq mustaqil ifoda etishda qiynaladilar.

Ushbu sindromga ega bolalarda artikulyatsion apparatning anatomik-funksional xususiyatlari nutq rivojlanishiga jiddiy ta'sir ko'rsatadi. Ularning og'iz bo'shlig'i nisbatan kichik, til esa keng va past joylashgan, tanglay past va yumshoq bo'ladi. Shu sababli artikulyatsion harakatlar yetarli darajada koordinatsiyalanmaydi, natijada tovushlarning aniqligi buziladi, ba'zida so'zlar cho'zilib yoki tushirib talaffuz qilinadi. Mushak gipotoniya (mushaklarning bo'shligi) ham og'iz, til va lab harakatlarini sustlashtiradi.

Eshitish patologiyasi bo'lgan o'rta quloqdagi suyuqlik daun sindromli bolalarida juda keng tarqalgan. Bu esa fonemalarni eshitish va talaffuz qilishga sezilarli ta'sir qiladi. Fonematik eshituv va nutqni idrok etish jarayonlari yetarli darajada shakllanmagan bo'ladi. Daun sindromli bolalarda eshitish analizatorining sezgirligi pasaygan, tovushlarni farqlash va eslab qolish qobiliyati sust. Shu bois ular tovushlar orasidagi farqlarni aniq ajrata olmaydi, bu esa so'zlarni to'g'ri talaffuz qilish va fonematik tizimni shakllantirishda qiyinchilik tug'diradi.

Leksik-grammatik tizimning rivojlanishida ham sezilarli kechikishlar kuzatiladi. Daun sindromli bolalarda lug'at boyligi sekin ortadi. Dastlabki so'zlar odatdagidan kechroq 3-4 yosh atrofida paydo bo'ladi. Passiv lug'at (bola eshitgan va tushungan so'zlar) faol lug'atdan ancha keng bo'ladi, ya'ni bola so'zni tushunadi, ammo uni mustaqil ishlatishga qiynaladi. Gap tuzish, so'zlarni bir-biriga bog'lash, fe'l va otlarni moslashtirish kabi grammatik ko'nikmalar sekin shakllanadi. Ularning nutqi ko'pincha telegramma uslubida, ya'ni so'zlarning qisqartirilgan, grammatik jihatdan to'liq bo'lmagan shaklida bo'ladi.

Nutqning kommunikativ funksiyasi yetarli darajada rivojlanmagan bo'lishiga qaramay, daun sindromli bolalar muloqotga moyil, emotsional jihatdan ochiq bo'ladilar. Ular ko'proq mimika, imo-ishora va intonatsiyalarga tayanadilar. Bu esa noverbal muloqotning yuqori rivojlanganligini, ammo verbal nutqning sustligini ko'rsatadi. Shuning uchun logopedik ishlarda bu tabiiy xususiyatdan foydalangan holda nutqni bosqichma-bosqich shakllantirish muhimdir.

Shuningdek, daun sindromli bolalarda diqqat, xotira va tafakkur jarayonlarining o'ziga xos rivojlanishi nutq shakllanishiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Ular ko'proq vizual va kinestetik stimullarga javob beradi, eshituv orqali o'rganish esa qiyinroq kechadi. Shu sababli, bunday bolalar bilan ishlashda ko'rgazmali, predmetli va o'yinli metodlardan foydalanish yuqori samaradorlik beradi.

Daun sindromli bolalarda nutq rivojlanishini qo'llab-quvvatlash va to'g'rilash jarayoni logopedik yondashuvning izchil, tizimli va individual asosda tashkil etilishini talab etadi. Ushbu yondashuvning korreksion-pedagogik ahamiyati, avvalo, bolaning nutqiy, aqliy, emotsional va ijtimoiy rivojlanishini uyg'un tarzda qo'llab-quvvatlashda namoyon bo'ladi. Chunki logopedik ta'sir faqat tovush talaffuzini to'g'rilash emas, balki kommunikativ kompetensiyani shakllantirish, ijtimoiy moslashuvni kuchaytirish va shaxsiy rivojlanishni rag'batlantirish vositasidir.

DS bolalarning nutqini rivojlantirish uchun quyidagi amaliy tavsiyalar foydali bo'lishi mumkin:

- **Erta va muntazam muloqot:** Bola bilan har kuni iloji boricha ko'proq gaplashing, hatto u hali javob qaytara olmasa ham. Kundalik harakatlar chog'ida (kiyinish, ovqatlanish,

o'yin) atrofdagi narsalarning nomini ayting, sodda gaplar tuzib tasvirlab bering. Bolaning har qanday tovush chiqarishi yoki imo-ishora bilan tushuntirishga urinishi uchun uni maqtang, qiziqish bilan javob bering – bu uning muloqotga intilishini kuchaytiradi.

- **Vizual ko'maklardan foydalanish:** Rasmlar, kartochkalar va belgi-ishoralar bola uchun so'z va tushunchalarni o'zlashtirishda katta yordam beradi. Masalan, uy hayvonlari rasmlarini ko'rsatib ularning nomini birga takrorlash, uy jihozlari yoki ovqatlarning aslini ko'rsatib nomlash orqali bola yangi so'zlarni osonroq yodda saqlaydi. Vizual tasvirlar nutqiy informatsiyani jonlantirib, bolaga esda qoldirishga yordam beradi.

- **Kitob o'qish va qo'shiq aytish:** Kichik yoshdan boshlab bolaga ertak va she'rlarni o'qib berish odatini shakllantiring. Rasmlari kitoblarni birga ko'zdan kechirib, har bir rasm haqida gapiring – bu bola tushunchasini boyitadi va tinglab tushunish qobiliyatini rivojlantiradi. Bolaning sevimli qo'shiqlarini birgalikda kuylash esa nutqning ravonligini oshiradi va tovushlarni to'g'ri talaffuz qilishga mustahkam poydevor yaratadi.

- **O'yin orqali o'rgatish:** Rolli o'yinlar va boshqa interaktiv o'yinlar DS bolalar uchun nihoyatda foydali. Masalan, "do'konchilik" o'yini orqali xarid jarayonidagi dialoglarni o'ynash, o'yinchoq telefonda "qo'ng'iroq" qilib gaplashish, qo'g'irchoq teatri orqali qisqa sahnalar qo'yish – bularning barchasi bola nutqini harakatga keltiradi. O'yin davomida bola yangi so'zlarni sezmay turib o'zlashtiradi va ulardan foydalanishga odatlanadi.

- **Tengdoshlar bilan muloqot:** DS bolani imkon qadar boshqa bolalar bilan o'ynaydigan muhitlarga jalb qiling. Maxsus bog'cha-guruhlar yoki inklyuziv maydonchalarda farzandingiz tengdoshlari bilan muloqot qilsin. Tengdoshlar bilan o'yin davomida bola ularga taqlid qiladi, ulardan yangi so'z va iboralarni o'rganadi. Ijtimoiy muhitda bo'lish nutqning funksional qo'llanilishini rag'batlantiradi va bolaning ishtiyoqini oshiradi.

- **Eshitish va sog'liq nazorati:** Eshitishdagi nuqsonlar DS bolalarda tez-tez uchraydi va agar bartaraf etilmasa, nutq rivojiga halaqit berishi mumkin. Shu sabab, bola muntazam LOR-shifokor ko'rigidan o'tkazilib, eshitish qobiliyati tekshirilsin; zarurat bo'lsa, shifokor tavsiyasiga binoan eshitish apparati taqilsin. Tadqiqotlarda eshitish qobiliyatini tiklash yoki yaxshilash DS bolalardagi kognitiv hamda nutqiy kechikishlarni kamaytirishi ta'kidlangan. Bundan tashqari, bolada burun nafasiga xalal beruvchi surunkali rinit, adenoid kabi muammolar bo'lsa, ularni vaqtida davolash lozim – erkin nafas oladigan bola tovushlarni aniqroq chiqaradi.

- **Sabr va ijobiy motivatsiya:** Nutq rivojlanishini tez fursatda "to'g'rilab" bo'lmashini unutmang. Ota-ona sifatida sabr bilan doimiy shug'ullanish va har bir kichik o'zgarishni quvonch bilan qabul qilish muhim. Bolaga so'zlarni bir necha bor takroran

o'rgatishga to'g'ri keladi, u darhol tushunmasligi yoki aytolmasligi mumkin – bunday paytda tanaffus qiling, asabiylashmang va qisqa vaqt o'tib qaytadan urinib ko'ring. Bolaning harakatlariga ijobiy baho bering: masalan, noto'g'ri aytsa ham, “Barakalla, juda yaxshisi, keling, yana bir bor birga aytamiz” kabi so'zlar bilan rag'batlantiring.

- **Ijtimoiy integratsiya va ishonch:** DS bolani uyga qamab qo'yimaslik kerak – uni jamiyat hayotiga faol jalb eting. Farzandingiz bilan birga bolalar maydonchalariga, bog'larga boringiz, uni mehmonlarda o'zi tengi bolalar bilan o'ynashga undang. Boshqa odamlarga aralashish orqali bola o'zini teng qatori his qiladi, uyalmaslikni o'rganadi va nutqini qo'llashga intiladi. Agar bola biror so'zni noto'g'ri talaffuz etsa yoki gapira olmasa, oldida uni tuzatishga shoshilmang, boshqalar oldida ham xijolat qilmaslikka harakat qiling – bu uning o'ziga ishonchini saqlash uchun muhim.

- **Mutaxassislar bilan hamkorlik:** Logoped ko'rsatmalarini uyda bajarishni kanda qilmang. Ota-onalar DS bolalar bilan ishlashga doir treninglarga, maxsus kurslarga qatnashishi tavsiya etiladi – bu orqali ular yangi pedagogik usullarni o'rganib, farzandiga yanada samarali yordam berishi mumkin. Shuningdek, boshqa DS bolalar ota-onalari bilan tajriba almashish, qo'llab-quvvatlash guruhlariga qo'shilish ham ruhiy jihatdan madad bo'ladi. Ota-onalarning ruhiy holati barqaror va ijobiy bo'lsa, bola bilan mashg'ulotlar samarasi ham yuqori bo'lishi isbotlangan.

Xulosa qilib aytganda, daun sindromli bolalarda nutq rivojlanishi tipik rivojlanishdan sezilarli kechikishi va turli nutq buzilishlari bilan namoyon bo'lsada, to'g'ri tanlangan pedagogik va logopedik yondashuvlar yordamida ularning kommunikativ qobiliyatlarini maksimal darajada rivojlantirish imkoni mavjud. So'nggi ilmiy tadqiqotlar DS bolalar nutqini o'stirish borasida samarali usullar kompleksini taklif etmoqda, xususan oilaga yo'naltirilgan tabiiy logopedik aralashuvlar bolalarning tushunishi va faol so'zlash ko'rsatkichlarini sezilarli yaxshilashi isbotlangan. Eng muhimi, erta yoshdan boshlab bola bilan individual ishlash, uning nutqiy ehtiyojlarini hisobga olgan holda mashg'ulotlarni doimiy olib borish va oilaviy muhitda ham muloqotni to'xtatmaslikdir. Shunday qilinganda, “quyosh bolalari” deb e'zozlanadigan DS farzandlar jamiyatda o'z o'rinlarini topishi, tengdoshlariga imkon qadar yaqinlashgan tarzda muloqot qila olishi va mustaqil hayotda faol ishtirok etishi uchun mustahkam poydevor yaratiladi.

Logopedik ishlarning korreksion yo'nalganligi shundaki, u bolaning nutqiy nuqsonlarini faqat tashqi jihatdan bartaraf etish bilan cheklanmaydi, balki markaziy asab tizimi faoliyatini faollashtiradi, psixomotor ko'nikmalarni rivojlantiradi, diqqat va xotirani mustahkamlaydi. Daun sindromli bolalarda logopedik mashg'ulotlar orqali artikulyatsion apparat harakatchanligi, fonematik eshituv, nafasni boshqarish va tovushlarni farqlash malakalari shakllantiriladi. Shu bilan birga, o'yinli, vizual va multisensorli metodlardan

foydalanish bolalarning nutqqa bo‘lgan qiziqishini oshiradi. Ularni qo‘llab-quvvatlash va ularga kerakli yordamni taqdim etish orqali, biz daun sindromli bolalarning hayotini yaxshilashga yordam bera olamiz.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. Axmedova N. Daun sindromli bolalarda nutq rivojlanishining o‘ziga xos xususiyati. – “Defektologiya va inklyuziv ta’lim” jurnali, №3, 2022. 45-b.
2. Варабьева Е. М. Логопедическая помощь детям с синдромом Дауна. – Москва: Владос. 2019.
3. Raximova D. Nutq kasalliklari va ularni bartaraf etish metodikasi. – Toshkent: O‘zbekiston pedagogika universiteti nashriyoti. 2021.
4. Kumin Libbiy Early Communication Skills for Children with Down Syndrome: A Guide for Parents and Professionals. Bethesda, MD: Woodbine House. 2012.